

УДК 65.01 : 303.22

**ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО
ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ****Шуляк Б.В.***Житомирський національний агроекологічний університет*

У статті проведено аналіз сучасну стану та тенденцій розвитку напрямів сільського підприємництва, основними серед яких визначено сільське та лісове господарство, мисливство. Встановлено, що перспективною є екологізація сільськогосподарського виробництва на базі фермерських господарств, яким легше контролювати якість і безпеку невеликих обсягів виготовленої продукції, ніж великотоварним сільськогосподарським підприємствам. На основі проведеного аналізу виявлено позитивну динаміку показників рівня технічного забезпечення фермерських господарств, їх ресурсовіддачі та економічної ефективності господарської діяльності. Обґрунтовано, що через низькі рівні забезпеченості сільськогосподарською технікою, урожайності та продуктивності сільськогосподарських тварин господарства населення поки не готові до переходу на екологічно орієнтоване сільськогосподарське виробництво, яке потребує додаткових витрат і на початкових етапах пов'язане із втратами врожаю. Проведено кластеризацію адміністративних областей України залежно від показників, які відображають сучасний стан розвитку сільського підприємництва. Визначено основні етапи такого кластерного аналізу. Виділено найбільш перспективними для розвитку екологічного підприємництва регіони України.

Ключові слова: екологічне підприємництво, сільське підприємництво, сільські території, кластерний аналіз, сільське господарство, населення.

UDK 65.01 : 303.22

**THE BACKGROUND FOR THE DEVELOPMENT
OF ENVIRONMENTAL ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS****Shuliak B.***Zhytomyr National Agricultural University*

The article analyzes the current state and trends of the development of rural entrepreneurship, the main ones are agriculture and forestry, hunting. It is established that ecologization of agricultural production on the basis of farms is promising, and it is easier to control the quality and safety of small volumes of manufactured products than the large-scale agricultural enterprises. Based on the analysis, the positive dynamics of level indicators of farms' technical support, their resource efficiency and economic efficiency of their activity are revealed. It is proved that due to low levels of agricultural machinery, yielding capacity and farm animals' productivity, the households are not yet ready to switch to environmentally-oriented agricultural production, which requires additional costs and at initial stages is associated with harvest losses. The clustering of

administrative regions of Ukraine is carried out depending on the indicators that reflect the current state of rural entrepreneurship development. The basic stages of such a cluster analysis are determined. The regions of Ukraine that are the most promising for the development of environmental entrepreneurship are emphasized.

Keywords: environmental entrepreneurship, rural entrepreneurship, rural areas, cluster analysis, agriculture, households.

Актуальність проблеми. В умовах загострення екологічних проблем і погіршення соціального становища сільських територій дослідження процесів розвитку екологічно орієнтованого сільського підприємництва набувають все більшої актуальності. Поступово забезпечення достатньої якості та безпеки виготовленої продукції стає настільки ж важливим як досягнення максимального економічного ефекту та забезпечення конкурентоспроможності. Однією із причин наведеного є зміна екологічної свідомості суспільства та його поступова переорієнтація на принципи сталого розвитку. Очікується, що екологічно орієнтована трансформація сільського підприємництва сприятиме не лише покращенню добробуту сільського населення, але й поліпшенню стану довкілля, збереженню земельних ресурсів і забезпеченню здоров'я населення України.

Аналіз останніх наукових досліджень. Екологічні засади підприємництва, у т. ч. на сільських територіях, досліджували О. Балацький, О. Боровик, А. Бохан, О. Васюта, О. Веклич, Н. Зіновчук, Є. Какутич, А. Качинський, М. Кисельва, М. Матвєєва, Г. Мішеніна, В. Навроцького, А. Садекова, М. Хвесик, А. Чухна та ін. Висновки і рекомендації цих та інших вітчизняних дослідників ґрунтувались на глибокому аналізі стану підприємницької діяльності. Однак, швидкі темпи євроінтеграційних процесів, глибинні зміни умов ведення аграрного бізнесу і його стрімке перетворення на одну із провідних сфер економічної діяльності в Україні визначають необхідність неперервного моніторингу стану і тенденцій розвитку сільського підприємництва як основи розвитку екологічно орієнтованої підприємницької діяльності на сільських територіях, що характеризується випадковою динамікою та схильністю до сильних коливань.

Метою дослідження є ідентифікація передумов активізації екологічного підприємництва на сільських територіях, яка передбачає оцінку сучасного стану і тенденцій розвитку сільськогосподарського виробництва, лісового господарства, мисливства.

Викладення основного матеріалу. Основними напрямками сільського підприємництва є агропромислове виробництво (передусім сільське господарство), лісове господарство та мисливство. Саме на їх екологізації має ґрунтуватись розвиток екологічного підприємництва на сільських територіях. До індикаторів стану та перспектив розвитку виділених напрямів економічної діяльності належать кількість суб'єктів, які здійснюють відповідний вид підприємництва, рівень їх ресурсозабезпеченості, ефективність використання наявних ресурсів та кінцеві фінансово-економічні показники, що визначають здатність товаровиробників до розширеного відтворення.

З даних табл. 1 чітко простежується тенденція до поступового зменшення кількості підприємств переважної більшості (за виключенням господарських товариств) організаційно-правових форм господарювання. Особливо яскраво така динаміка прослідковується у державних підприємствах та підприємствах інших форм власності. Сталістю характеризується зміна кількості фермерських господарств (зменшення на 1 %). Слід зазначити, що активізація розвитку екологічного підприємництва в Україні найбільш перспективна на базі саме фермерських господарств. Зокрема це пояснюється тим, що великі приватні підприємства та господарські товариства зазвичай зареєстровані у містах (часто в інших адміністративних областях). Це значно знижує їх роль у розвитку сільських територій. Наведене пов'язано із тим, що сплачені ними податки спрямовуються не на розвиток населених пунктів, де безпосередньо здійснюється виробництво, а надходять до бюджетів міст реєстрації.

Таблиця 1 – Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств України, од.

Організаційно-правова форма підприємництва	Рік					Відхилення 2016 р. від 2012 р.	
	2012	2013	2014	2015	2016	од.	%
Господарські товариства	8235	8245	7750	7721	8700	465	5,65
Приватні підприємства	4220	4095	3772	3627	3752	-468	-11,09
Виробничі кооперативи	848	809	674	596	738	-110	-12,97
Фермерські господарства	34035	34168	33084	32303	33682	-353	-1,04
Державні підприємства	296	269	228	241	222	-74	-25,00
Підприємства інших форм господарювання	1781	1460	691	891	603	-1178	-66,14
Усього с.-г. підприємств	49415	49046	46199	45379	47697	-1718	-3,48

Джерело: розраховано за даними [12, с. 171]

Що ж стосується господарств населення, то вони виготовляють основну частку таких видів сільськогосподарської продукції як мед і картопля (понад 95 %), овочі (близько 86 %), плоди та ягоди (приблизно

80 %), молоко (понад 75 %). Аналогічно фермерським господарствам, господарства населення, які також обробляють невеликі площі сільськогосподарських угідь, у перспективі можуть перейти на екологічно орієнтоване виробництво перелічених вище видів продукції.

У власності та користуванні сільськогосподарських підприємств перебуває приблизно така ж площа сільськогосподарських угідь як і у громадян України [12, с. 64, 67; 11, с. 336]. Близько 20 % земельних ресурсів підприємств припадає на фермерські господарства. Площа угідь, які були у розпорядженні підприємницьких структур, протягом 2012–2016 рр. зростала саме за рахунок збільшення площі фермерів. Встановлено, що площа сільськогосподарських угідь, які перебувають у володінні та користуванні господарств населення і фермерських господарств, складає понад половину загальноукраїнських земель. Зокрема у 2016 р. частка площі сільгоспугідь цих категорій виробників склала 55,3 %. Наведене підтверджує попередні висновки про існування передумов суттєвого розвитку вітчизняного екологічного підприємництва за рахунок екологізації виробництва дрібних землекористувачів і землевласників.

Ефективне та конкурентоспроможне сільськогосподарське виробництва, особливо екологічно орієнтоване, неможливе без належного технічного забезпечення. З даних рис. 1 видно, що господарства населення практично не мають у розпорядженні комбайнів, що зумовлено незначними площами посівів, які вони відводять під посіви зернових і зернобобових (до 25 %).

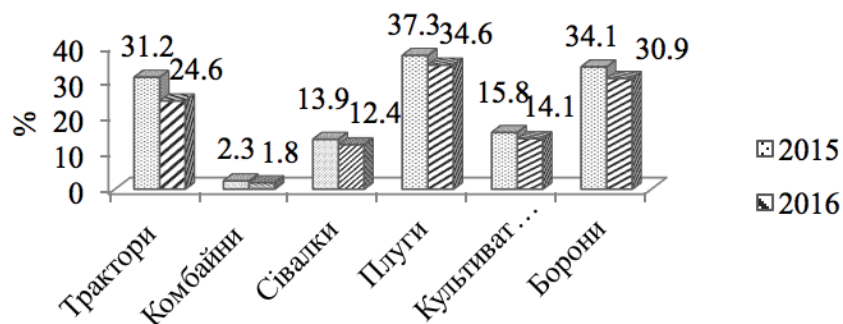

Рис. 1. Питома вага господарств населення, що мають сільськогосподарську техніку

Джерело: розраховано за даними [7, с. 6; 8, с. 6].

Найкраще господарства населення забезпечена плугами (34,6 % у 2016 р.) та боронами (30,9 % у 2016 р.), що пояснюється їх відносно невисокою вартістю цих технічних засобів. Однак, у цілому низькі рівні показників забезпеченості сільськогосподарською технікою свідчать про

нездатність господарств населення виготовляти конкурентоспроможну сільськогосподарську продукцію, що характеризується одночасно належною якістю та низькою собівартістю. Крім того, останніми роками спостерігається несприятлива тенденція до зменшення частки господарств, які володіють абсолютно всіма видами технічних засобів.

Для аналізу руху основних засобів виробництва у сільськогосподарських підприємствах використано показник відношення введених на баланс одиниць сільськогосподарської техніки до кількості виведених. За останні 5 років динаміка цього показника характеризувалась тенденцією до зростання за всіма видами сільськогосподарської техніки, що використовуються сільськогосподарськими підприємствами при виробництві продукції рослинництва [7, с. 16–19; 8, с. 17–20; 9, с. 17–20; 9, с. 16–19; 10, с. 17–20]. Однак, протягом 2012–2016 рр. кількість введених в експлуатацію борін та кукурудзозбиральних комбайнів була меншою за кількість вибулих одиниць техніки. У 2016 р. несприятливу ситуацію було змінено для зернозбиральних і картоплезбиральних комбайнів.

У фермерських господарствах характер динаміки показника відношення придбаних одиниць техніки до списаних аналогічний динаміці за всіма видами сільськогосподарських підприємств. Особливо позитивною є тенденція до збільшення кількості тракторів (в 1,6 разів в 2016 р. порівняно із 2012 р.) та борін (в 1,5 разів). Слід відмітити, що у 2016 р. вперше за останні п'ять років кількість більшості придбаних одиниць техніки за всіма її видами стала перевищувати кількість вибулих. З наведеного можна зробити висновок про те, що позитивні тенденції зміни технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств (передусім, у фермерських господарствах) сприяють розвитку екологічно орієнтованого підприємництва, яке на початкових етапах може бути недостатньо ефективним.

Наступним напрямом аналізу перспективності поступової трансформації сільськогосподарського виробництва на екологічно орієнтоване є визначення показників його ефективності та ресурсовіддачі. Необхідність аналізу результатів сільськогосподарського виробництва пов'язана із тим, що екологізація сільського господарства потребує значних інвестицій. Однак на початкових етапах вона супроводжується зниженням обсягів виробництва (передусім через зменшення урожайності та продуктивності тварин) і прибутковості. Саме тому, важливо визначити, чи достатніми є поточні рівні ресурсовіддачі,

ефективності та продуктивності, щоб забезпечити беззбитковий перехід на екологічно орієнтоване виробництво.

До основних показників ефективності використання ресурсів віднесено урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність сільськогосподарських тварин. Дані табл. 2 свідчать про те, що за більшістю сільськогосподарських культур (окрім картоплі та овочів) найістотніше зростання за 2012–2016 рр. було характерне для фермерських господарств. Недостатньою є тенденція до збільшення рівня урожайності у господарствах населення, що зумовлено низьким рівнем механізації їх виробництва та відсутністю сучасних технологій. Однак, у цілому вітчизняне рослинництво характеризується позитивною динамікою рівнів урожайності сільськогосподарських культур.

Таблиця 2 – Динаміка урожайності сільськогосподарських культур в Україні, ц/га

С.-г. культура	Рік					Відхилення 2016 р. від 2012 р.	
	2012	2013	2014	2015	2016	+/-	%
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>							
Зернові та зернобобові	33,4	43,0	47,5	43,5	50	16,6	49,7
Цукрові буряки	420,6	419,4	490,2	448,2	494	73,4	17,5
Соняшник	17,4	22,8	20,5	23,0	23,5	6,1	35,1
Картопля	192,0	221,2	256,4	198,6	212,1	20,1	10,5
Овочі	313,7	312,3	346,4	363,4	382,7	69,0	22,0
Плоди та ягоди	51,4	64,0	59,7	70,8	72,5	21,1	41,1
<i>у т. ч. фермерські господарства</i>							
Зернові та зернобобові	24,0	32,1	35,3	33,4	39,2	15,2	63,3
Цукрові буряки	387,2	376,0	507,1	422,3	486,4	99,2	25,6
Соняшник	15,5	20,9	18,2	20,8	21,2	5,7	36,8
Картопля	170,5	225,5	227,0	163,2	182,6	12,1	7,1
Овочі	264,4	288,2	297,0	316,3	307,9	43,5	16,5
Плоди та ягоди	49,6	58,5	68,2	69,8	91,3	41,7	84,1
<i>Господарства населення</i>							
Зернові та зернобобові	25,4	31,4	33,9	33,9	35,7	10,3	40,6
Цукрові буряки	329,6	316,0	350,7	325,3	319,1	-10,5	-3,2
Соняшник	12,9	16,8	14,7	16,1	17,2	4,3	33,3
Картопля	160,1	158,3	174,6	160,8	165,0	4,9	3,1
Овочі	187,8	190,8	195,2	192,6	196,1	8,3	4,4
Плоди та ягоди	108,1	121,6	112,5	117,8	112,2	4,1	3,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [12, с. 102]

Що стосується продуктивності сільськогосподарських тварин, зокрема середньорічного надою молока, то вона також має тенденцію до зростання. Однак, здебільшого, аналогічно рівням урожайності, це стосується сільськогосподарських підприємств. За 2012–2016 рр. середньорічний надій молока від однієї корови саме у підприємницьких структурах зріс на 967 кг (або на 20,7 %). Основним фактором такої

динаміки є закупівля нових високопродуктивних порід тварин суб'єктами агробізнесу та поступовий перехід на сучасні техніку і технології. Продуктивність корів у господарствах населення за 2012–2016 рр. зросла лише на 4,6 %, а середня забійна маса вирощеної ними ВРХ у 2016 р. була приблизно на 28,5 % меншою за масу тварини у сільськогосподарських підприємствах [16, с. 21]. І це не зважаючи на те, що витрати кормів на одну голову ВРХ у господарствах населення були на 26 % більші [16, с. 26]. З наведеного можна зробити висновок про недостатню ефективність виробництва продукції скотарства у господарствах населення, на які припадає 67 % поголів'я ВРХ України (у т. ч. 77 % корів) [12, с. 142].

Відносно ефективності сільськогосподарської діяльності слід зазначити, що протягом 2012–2016 рр. спостерігалось поступове зменшення питомої ваги збиткових сільськогосподарських підприємств та зростання рівня рентабельності їх діяльності (рис. 2).

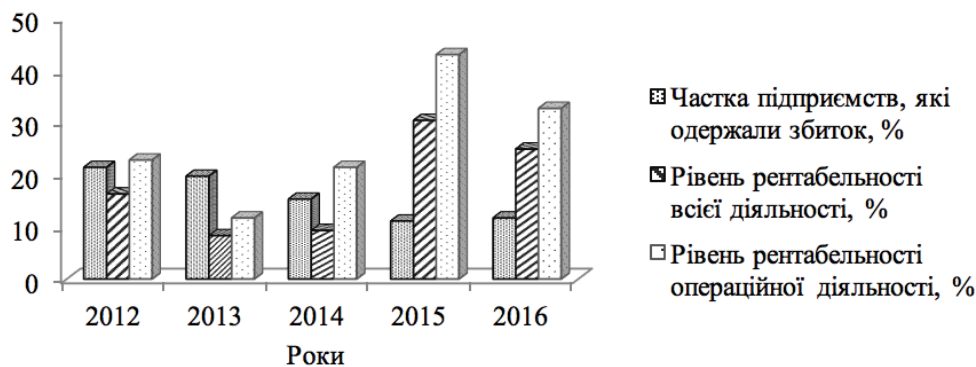

Рис. 2. Динаміка фінансово-економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств України

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [12, с. 174]

Однак, максимальна ефективність господарювання суб'єктів агробізнесу мала місце у 2015 р., тоді як у 2016 р. рівень рентабельності всієї діяльності суб'єктів агробізнесу зменшився на 22 % порівняно із попереднім роком, а операційної – на 31,5 %. Причиною такого спаду було зниження рівня рентабельності виробництва більшості основних видів сільськогосподарської продукції. Передусім, це стосується курячих яєць (з 60,9 % у 2015 р. до 0,5 % у 2016 р., тобто у 121 раз) та картоплі (з 26,4 % у 2015 р. до 0,6 % у 2016 р., тобто у 41 раз) [12, с. 178]. Важливо, що у фермерських господарствах зниження рівнів рентабельності у 2016 р. за переважною більшістю видів сільськогосподарської продукції (окрім молока) було менше [12, с. 178].

Отже, за результатами аналізу сучасного стану та тенденцій розвитку сільського господарства можна стверджувати, що існують об'єктивні

передумови розвитку екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва. Це підтверджується такими фактами: 1) понад половини вітчизняних сільськогосподарських угідь перебуває у розпорядженні фермерських господарств і господарств населення, для яких перехід на екологічнобезпечене виробництво є цілком органічним; 2) динаміка рівнів урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин характеризується поступовим зростанням, що сприятиме уникненню критичного для товаровиробників зниження грошових надходжень через втрати урожаю та приросту маси сільськогосподарських тварин, які можуть виникнути на початкових етапах екологізації; 3) існування позитивної тенденції до зростання рівня рентабельності сільськогосподарських підприємств (протягом 2012–2016 рр.) та її відносно високий рівень в останні роки. Водночас, недостатні рівні урожайності та продуктивності сільськогосподарських культур у господарствах населення є свідченням їх недостатньої готовності до відмови від традиційних технологій ведення сільського господарства.

За аналогічною схемою проведено аналіз сучасного стану та перспектив розвитку вітчизняного лісового господарства. Визначено, що обсяги заготівлі всіх видів продукції лісового господарства протягом 2012–2016 рр. зростає. Передусім, це стосується заготівлі паливної деревина (на 17 % протягом останніх 5 років), що спричинено значним подорожчанням газу та, відповідно, зростанням попиту на паливну деревину. Вагомим є збільшення обсягів реалізованої продукції лісового господарства у вартісному еквіваленті (у 2,2 рази) [15, с. 336; 13, с. 181; 14, с. 340].

Іншим напрямом сільського підприємництва є мисливське господарство. За результатами аналізу встановлено, що темпи збільшення надходжень від ведення мисливського господарства є недостатніми, щоб перекрити інфляційні процеси 2012–2016 рр. [5, с. 16; 4, с. 13; 3, с. 13; 2, с. 13; 1, с. 13].

Крім того, зниженням характеризується динаміка окупності ведення мисливського господарства (на 6,9 % у 2016 р. порівняно із 2012 р.). У цілому, окупність відповідного виду господарської діяльності на рівні приблизно 50 % свідчить про те, що отримані грошові надходження приблизно вдвічі більші за інвестовані у кошти.

Подальший аналіз проведено з метою багатофакторного групування регіонів України за показниками, які відображаються сучасний стан розвитку сільського підприємництва (зокрема сільського та лісового господарства). До групвальних ознак включено показники:

1) виробництва продукції у регіоні: частка регіону у загальному виробництві продукції сільського господарства, %; продукція сільського господарства на 1 особу, грн;

2) використання ресурсів: середня потужність двигуна трактора у с.-г. підприємствах, кВт; річний приріст кількості тракторів, %; заробітна плата у сільському господарстві, грн.

3) ефективності використання ресурсів: продукція сільського господарства на 100 га, тис грн; продуктивність праці в с.-г. підприємствах, грн; середньорічний надій молока на 1 корову, т; рівень урожайності зернових, ц/га.

4) сільськогосподарської діяльності за категоріями господарств: питома вага площі сільськогосподарських угідь у користуванні господарств населення, %; частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства, %; частка фермерських господарств у загальній кількості с.-г. підприємств, %.

5) фінансові результати діяльності: рентабельність діяльності с.-г. підприємств, %.

Що стосується лісництва, то для кластеризації обрано приріст площі відтворення лісів шляхом садіння та висівання лісу, який відображає не лише економічну, але й екологічну складову лісового господарства регіону. Кластерний аналіз проведено у кілька етапів, які включають:

Етап 1. Кластеризація регіонів України за допомогою когломеративного методу. Групування здійснюється на базі евклідової відстані між регіонами. У результаті будується дендрограма подібності адміністративних областей України, на основі аналізу якої визначається орієнтовна кількість кластерів (груп).

Етап 2. Уточнення кількості кластерів на основі аналізу графу об'єднання регіонів України. Для цього використано метод Уорда, згідно із яким оптимальна кількість кластерів обчислюється як різниця між обсягом досліджуваної сукупності (24 адміністративні області) та кроком, який на графі об'єднання має вигляд стрибка.

Етап 3. Кластеризація регіонів України методом k -середніх із зазначенням кількості груп, отриманої на базі застосування когломеративного методу кластерного аналізу.

Етап 4. Перевірка доцільності включення кожного окремого фактора (показника) у процедуру групування. Для цього проводиться дисперсійний аналіз із подальшим аналізом значущості F -критеріїв Фішера для кожної групувальної ознаки. Ті показники, для яких рівень значущості буде більший за 0,05, слід виключити із подальшого

групування. У результаті залишаються показники (групувальні ознаки), для яких значущість F -критеріїв Фішера буде менша за 0,05.

Етап 5. Повторна кластеризація регіонів України методом k -середніх але спираючись лише на раніше визначені значущі групувальні ознаки.

Етап 6. Аналіз отриманих результатів кластеризації, який передбачає визначення областей, що входять у кожний кластер та дослідження усереднених значень групувальних ознак у межах кожної групи.

На рис. 3 відображено дендрограму подібності адміністративних регіонів України, з якої видно, що Закарпатська, Запорізька та Хмельницька області утворюють монокластери (тобто групи, які включають лише один регіон). Причиною виведення Закарпатської області в окремий кластер є дуже низький рівень продуктивності праці (у 3 рази нижчий за середній по Україні) із одночасно великою часткою площі сільськогосподарських угідь у господарствах населення (у 2,4 рази вища за середньоукраїнську). Крім того, сільське господарство Закарпатської області суттєво відрізняється від сільськогосподарського виробництва в інших регіонах, що підтверджує обґрунтованість її відокремлення в окремий кластер. Характерною особливістю Запорізької області є дуже найнижчий рівень рентабельності господарської діяльності (-77 %), тоді як інші показники сільськогосподарських підприємств в регіоні достатньо високі.

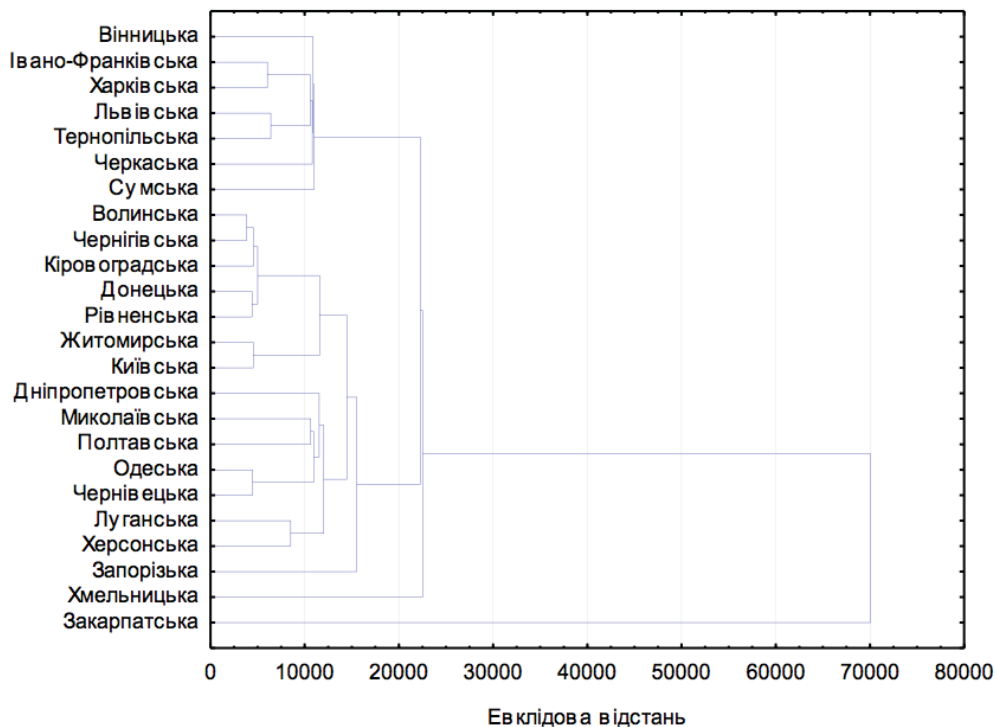

Рис. 3. Дендрограма подібності регіонів України за показниками стану та тенденції розвитку сільського підприємництва, 2016 р.

Джерело: побудовано автором

Виходячи із аналізу графу об'єднання встановлено, що оптимальним є поділ досліджуваної сукупності на три або п'ять груп. Результати дисперсійного аналізу для обох варіантів кількості кластерів відображено у табл. 3. Розподіл регіонів України на 5 кластерів дає можливість врахувати більше чинників (7 факторів проти 5 при розподілі на три групи) розподілити регіони України за якісними характеристиками, яка є у розпорядженні сільськогосподарських підприємств, здатністю забезпечувати внутрішню потребу регіону у продукції сільського господарства, ефективністю використання ресурсів, а також за такими чинниками соціального розвитку сільських територій як заробітна плата у сільському господарстві та частка фермерських господарств у загальній кількості сільськогосподарських підприємств.

Встановлено, що найчисельнішим є другий кластер, до якого включено Волинську, Донецьку, Житомирську, Київську, Кіровоградську, Рівненську, Харківську, Чернігівську області.

Таблиця 3 – Дисперсійний аналіз ознак класифікації регіонів України за станом сільського підприємництва

Класифікаційна ознака	Кількість кластерів (груп)	
	3	5
Частка регіону у загальному виробництві продукції сільського господарства	0,25	0,47
Продукція сільського господарства на 100 га	0,36	0,55
Продукція сільського господарства на 1 особу	0,04	0,05
Продуктивність праці в с.-г. підприємствах	0,00	0,00
Середня потужність двигуна трактора у с.-г. підприємствах	0,01	0,01
Питома вага площі у господарствах населення	0,16	0,03
Середньорічний надій молока на 1 корову	0,16	0,44
Рівень урожайності зернових	0,01	0,01
Рентабельність діяльності с.-г. підприємств	0,22	0,31
Річний приріст кількості тракторів	0,42	0,57
Приріст площі відтворення лісів шляхом садіння та висівання лісу	0,59	0,86
Заробітна плата у сільському господарстві	0,15	0,00
Частка виробництва продукції сільського господарства в господарствах населення	0,18	0,06
Частка фермерських господарств у загальній кількості с.-г. підприємств	0,02	0,00
Кількість факторів, придатних для включення у кластерізацію	5	7

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

До першого кластера увійшли Вінницька, Івано-Франківська, Львівська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька та Черкаська області; до третього – Луганська, Дніпропетровська, Полтавська, Херсонська; до четвертого – Запорізька, Миколаївська, Одеська, Чернівецька; до п'ятого (монокластер) – Закарпатська область. Як видно з даних табл. 4, такі показники як продукція сільського господарства на 1 особу, продуктивність праці, середня потужність двигуна та рівень урожайності скорочуються від кластера до кластера. Відхилення цих показників у першій групі порівняно із четвертою складає, відповідно, 54, 81, 12 та 60 %.

Регіони першого кластера характеризуються найвищими вартістю продукції сільського господарства на одну особу, продуктивністю праці, потужністю двигунів тракторів, рівнями урожайності і заробітної плати у сільському господарстві, а також низькими значеннями частки площі сільськогосподарських угідь господарств населення та питомої ваги фермерських господарств у загальній кількості сільськогосподарських підприємств. Особливістю другого кластера є дещо нижчі значення перелічених показників за виключенням двох останніх.

Таблиця 4 – Середні значення групувальних ознак у межах кластерів

Класифікаційна ознака	Кластер (група)				
	1	2	3	4	5
Продукція сільського господарства у розрахунку на 1 особу, грн	959,4	711,0	621,7	621,6	925,1
Продуктивність праці в с.-г. підприємствах, грн	292460,6	230039,1	197159,3	161461,6	75071,0
Середня потужність двигуна трактора у с.-г. підприємствах, кВт	99,0	97,2	94,3	87,8	75,0
Питома вага площі у господарствах населення, %	31,8	33,9	30,5	39,2	84,0
Рівень урожайності зернових, ц/га	56,2	47,3	40,4	35,1	44,8
Заробітна плата у сільському господарстві, грн	4181,3	3747,1	3941,0	3128,8	4940,0
Частка фермерських господарств у загальній кількості с.-г. підприємств, %	64,6	62,4	76,1	76,5	86,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Разом із відносно невисокими вартістю продукції сільського господарства на 1 особу, продуктивністю праці, потужністю двигунів тракторів, урожайністю зернових і зернобобових в областях третього та четвертого кластерів спостерігається висока частка фермерських господарств у загальній кількості сільськогосподарських підприємств.

Крім того, в районах четвертого кластера, для яких характерні невисокі результативність сільськогосподарського виробництва та ресурсозабезпеченість, близько 40 % сільськогосподарських угідь припадає на господарства населення (на 19 % більше, ніж у регіонах першої групи). З наведеного можна зробити висновок, що найбільш перспективними для розвитку екологічного підприємництва та поступового переходу на екологічно безпечні технології є регіони першого та другого кластерів.

Висновки. Сучасний стан і тенденції розвитку сільського підприємництва сприяють активізації екологічно орієнтованої підприємницької діяльності. Зокрема це стосується розвитку фермерських господарств, яким значно легше контролювати якість та безпечність відносно невеликих партій виготовленої продукції, ніж великим приватним підприємствам та господарським товариствам. Що стосується господарств населення, добробут яких визначає стан сільської території, то низький поточний рівень і спадаюча динаміка ресурсозабезпеченості, ресурсовіддачі та ефективності діяльності значно знижують їх потенціал переходу на екологічно орієнтоване виробництво, яке на початкових етапах зазвичай недостатньо ефективно порівняно з традиційним способом ведення сільського господарства. Подальше дослідження передумов активізації екологічно орієнтованої підприємницької діяльності на сільських територіях пов'язане із проведенням поглибленого аналізу стану і тенденцій розвитку безпосередньо екологічних аспектів сільського підприємництва, а також інституціональних умов їх активізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ведення мисливського господарства у 2012 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 17 с.
2. Ведення мисливського господарства у 2013 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 17 с.
3. Ведення мисливського господарства у 2014 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 17 с.
4. Ведення мисливського господарства у 2015 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 17 с.

5. Ведення мисливського господарства у 2016 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 19 с.
6. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей в сільському господарстві у 2016 р. : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 42 с.
7. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей в сільському господарстві у 2015 р. : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 42 с.
8. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей в сільському господарстві у 2014 р. : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 43 с.
9. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей в сільському господарстві у 2013 р. : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 44 с.
10. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей в сільському господарстві у 2012 р. : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 42 с.
11. Сільське господарство України. 2014 рік.: статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.
12. Сільське господарство України. 2016 рік. : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 246 с.
13. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України. – За ред. І. Є. Осауленка, відповід. за вип. О. Е. Остапчук. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 552 с.
14. Статистичний щорічник України за 2015 рік / Державна служба статистики України. – За ред. І. М. Жук, відповід. за вип. О. А. Вишнеvsька. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 575 с.
15. Статистичний щорічник України за 2016 рік / Державна служба статистики України. – За ред. І. Є. Вернера, відповід. за вип. О. А. Вишнеvsька. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 610 с.
16. Тваринництво України : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Відповід. за вип. О. М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 141 с.